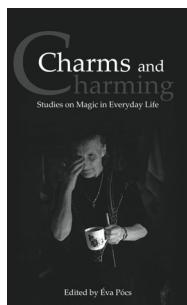

Hannoveru, a sahranjena u Mostaru. Svojim romanom prvijencem *Laku noć, grade* (1995) svjedočila je o vremenu socijalizma, o osobnim i kolektivnim gubicima. Mostar, grad svjetla, uslijed ratnih strahota i razaranja te rušenja Starog mosta, simbola suživota, postao je grad mraka. U teškom i gustom mraku podrumi su postali "disidentski prostor okupljanja"; transformirani su u jazbine i skrovišta u kojima je nastavila živjeti preostala "prošlost sklonjena od sadašnjosti". Proizlazi da je prošlost bila bolja od sadašnjosti, bolja je bila i od nadolazeće budućnosti kojoj oni preživjeli više nisu pripadali. Naime, nisu pripadali novom poratnom razdoblju; za njih su podrumi postajali mjesta u kojima je živjelo sjećanje – jedino što im je preostalo. Ipak se u konačnici u tom mraku budila nada; tinjala je neumorno i prihvaćena je kao "zajednička bolja prošlost na osnovu koje možemo kreirati i bolju sadašnjost".

Rat tematiziran u prozama odabranih bosanskohercegovačkih spisateljica, kako sustavno pokazuje Ajla Demiragić u svojoj knjizi *Ratni kontranarativi bosanskohercegovačkih spisateljica*, u potpunosti je demitoliniziran, raskrinkan i ogoljen u svojoj brutalnosti. Time nije postao manje strašan, manje razoran i ubojit, nego samo beskompromisno osvijetljen kako bi izronilo, bez patetike i bez zadrške, ono potiskivano.

Miroslav Artić

**Charms and Charming. Studies on
Magic in Everyday Life, ur. Éva Pócs,
Zbirka Studia Mythologica Slavica.
Supplementa 15, Znanstvenoraziskovalni
center SAZU, Založba ZRC, ZRC SAZU,
Ljubljana 2019., 312 str.**

Istraživanja bajanja i magije poslednjih su decenija obeležena sve intenzivnjom međunarodnom saradnjom, koja se, između ostalog, odvija i pod okriljem posebnog odeljenja formiranog pri ISFNR (Committee on Charms, Charmers and Charming, International Society for Folk Narrative Research). Ovu tendenciju podržava i petnaesto po redu izdanje iz edicije *Studia Mythologica Slavica - Supplementa*. Reč je o zborniku *Charms and Charming: Studies on Magic in Everyday Life*, novoj u nizu publikacija koje je uredila renomirana folkloristkinja i antropologinja religije Éva Pócs, u kom su okupljene studije osamnaestoro istraživača iz različitih evropskih naučnih centara (iz Rusije, Slovenije, Rumunije, Finske, Letonije, Hrvatske, Mađarske, Velike Britanije). Magija i verbalni tekstovi za nju vezani (bajanja, molitve, sakralni tekstovi u najširem smislu i sl.) sagledani su iz različitih disciplinarnih vizura: iz perspektive folkloristike, sociologije i istorije religije, lingvistike, kulturne antropologije, antropologije svakodnevice. Uz razmatranje problema vezanih za verbalnu magiju (žanrovske karakteristike, poetički i pragmatički aspekti tekstova, dinamika usmenosti i literarnosti u transmisiji), otvoren je i niz pitanja vezanih za saodnošenje magijskih ritualnih praksi i oficijelnih i/ili vernakularnih manifestacija religioznosti, za mesto magije u kulturi različitih zajednica i njene uloge u konstruisanju soci-

jalne realnosti (funkcionisanje u socijalnoj stratifikaciji i njom određenim kulturnim sistemima; magijska praksa i konstituisanje odnosa moći i sl.), te i za transponovanje magijskih kvaliteta u vizuelne simbole i predmete.

Proučavanja u čijem je fokusu sam tekst koncentrišu se oko širokog spektra tema: od strukture i semantike (koja je uslovljena i komunikativnom / performativnom situacijom), preko rekonstrukcije slike i metaforičnih predstava, do problematizacije građe kroz postavljanje pitanja o konsekvencama tekstualizacije kao kompleksnog procesa. Sintetički uvid u obiman korpus mađarske verbalne magije nudi studija Éve Pócs ("Hungarian Incantations Between Eastern and Western Christianity"), koja izdvaja dva osnovna tipa tekstova: one u kojima dominiraju religiozni sadržaji i figure iz imaginarijuma istočnog i zapadnog hrišćanstva, te skupinu koja se odlikuje primatom folklornih elemenata. Nemogućnost uspostavljanja jasne granice uslovljena je brojnošću kontaminacija, ukrštanjem sadržaja različitog porekla, složenošću formiranja, variranja i transmisije tekstova. Reflektovanje činjenica istorije kulture na karakteristike ritualnih praksi konkretne zajednice pokazano je i u prilogu Alevtine Solovyeve ("The Mythological World of Mongolian Charms"), u kome je formirana široka i kompleksna slika mongolske ritualne poezije. Žanrovska raznovrsnost reflektuje ukrštanje etničkih, regionalnih i religijskih tradicija (dodiri zoroastrizma, lokalnih šamanskih tradicija i tibetanskog budizma). Posebna pažnja posvećena je nereligioznim tekstovima koji nisu vezani za specifične nosioca znanja / izvođače (*dom shivshleg*), najbližim onome što se u literaturi podrazumeva pod bajanjima (*verbal charms*), namenjenim lečenju i zaštiti dece, odraslih, stoke. Aktuelno stanje opisane tradicije određeno je i socioistorijskim kontekstom – nakon perioda negativnog tretmana religioznih praksi u drugoj polovini 20. veka, usledio je, nakon pada socijalističkog režima (1996), period retradicionalizacije, koji karakteriše i njihovo aktiviranje u svrhe utvrđivanja novog nacionalnog identiteta.

Preoblikovanje funkcije rituala i uloge magije u formiraju individualnih i kolektivnih identifikacija i socijalne realnosti u najširem smislu, otvoreno prethodno pomenutom studijom, profiliše se kroz ovaj zbornik u intrigantno istraživačko polje. Magijsko se znanje od simboličke transformiše i u realnu, socijalnu moć, počivajući na narativima koji cirkulišu u zajednici, kako je pokazano analizom rezultata istraživanja kulture ruskih staroveraca u oblasti Urala, koju je sprovedla Olga Khristoforova ("You Will Remember Me": Witchcraft and Power in Russian Local Society"). Formirane predstave o ambivalentnom statusu ovakvih pojedinaca, u kojima dominiraju slike devijantnog i dominantnog ponašanja, podložne su, međutim, testiranju i pregovaranju, a prihvatanje uloge nosioca magijskog znanja i aktiviranje očekivanih, klišeiranih strategija samoprezentacije oscilira između (različito motivisanih) želja za osvajanjem prostora moći i rizika za individuu. O reputaciji i socijalnoj ulozi nosilaca magijskog znanja (na primeru i u aktuelnom trenutku živuće prakse slanja pisama demonu – gospodaru šume), oslonjena na nalaze sa terenskih istraživanja, piše Svetlana Adonyeva ("A Letter to the 'King of the Forest': Contemporary Magic Practice in Russia"). Pozicioniranje u sferi vezanoj za domen magijskog može se reflektovati i na socijalnu stratifikaciju u najširem smislu, kako je pokazano u studiji Eszter Spät ("Gifts from the Sky: Yezidi Sacred Objects as Symbols of Power, Tools of Healing and Seals of Divine Favour"), posvećenoj sakralnim predmetima Jezida sa severa Iraka. Jedan tip ovakvih objekata (*nışan*) (najčešće metalnih, prstenastog, ali i drugih oblika) u posedu je pripadnika svešteničkog staleža, a osim magijske ima i funkciju simbola sećanja na sveto poreklo porodica. Druga grupa sakralnih predmeta (*hadıma*) pripada specijalizovanim nosiocima magijskih znanja (*koçek*) i percipira se kao božanski dar, komunikacioni kanal između ovostranog i onostranog, simbol specifičnog spiritualnog statusa i potvrda moći. Neobičnim predmetima do kojih se dolazi na neuobičajen način, igrom srećnog slučaja, pridaje se velika važnost u verovanju Jezida, a oni mogu dospeti i u posed običnih ljudi, bivajući prihvaćeni kao dar i blagoslov.

Pažljivom analizom korpusa hrvatskih bajanja i folklornih molitava Davor Nikolić utvrđuje funkcionisanje nekoliko prepoznatljivih retoričkih strategija (pozivanje na autoritet, analoška argumentacija, argumentum ad hominem), otvarajući i pitanje određenja bajanja, složenog vida komunikacije (u kojoj je jedan od aktera i demonološko-mitološki entitet), s obzirom na kvalitet (i)racionalnosti (“Rational Argumentation in Irrational Discourse: Argumentative Techniques of Verbal Charms and Folk Prayers”). Konceptualizaciju prostora (uključujući ono što se u antropološkoj misli podrazumeva pod terminima *place* i *space*) u slovenačkim basmama razmatra Saša Babić (“Charms and Localities: Location Descriptions in Charms”). Osim sakralnog centra i mesta na koje se isteruju / šalju demoni bolesti, izdvojeno je i ljudsko telo (ili delovi tela) u koje su se demoni bolesti uvukli. Otuda se cilj bajanja vidi i kao njihovo izmeštanje iz svog (poznatog, kultivisanog, hrišćanskog) u tuđe (daleko, nepoznato, divlje, opasno), u sferu koja je zapravo i mesto odakle demonska bića dolaze, kojoj pripadaju. Logika verbalne magije zasnovana je, kako je istaknuto u tekstu Inne S. Veselove, na kreiranje apstraktne (željene) realnosti aktiviranjem simboličkog potencijala jezika. Uspostavljajući paralele između jednog tipa obredno-običajnih pesama karakterističnih za tradiciju ruskog severa (*vinogradie*), uspavanki i bajanja, autorka pokazuje da ulogu medijatora između ove, u jeziku projektovane, i socijalne stvarnosti preuzima inkorporiranje ličnih imena konkretnih osoba (“Transforming Reality: Personal Names in Ritual Speech. The Vinogradie or ‘Song of Praise’ from the Russian North”). O mehanizmima magijskog delovanja i mišljenja piše i Deniver Vukelić (“Micro-Analysis of Uroci (Evil Charms and Spells) in the Croatian Tradition”), temeljeći svoje nalaze na analizama širokog spektra magijskih tekstova i radnji za zaštitu od uroka (i otklanjanje posledica uricanja), pri čemu je urok definisan veoma široko, te u najširem smislu obuhvata i energetski entitet razvijenog spektra potencijalno negativnih dejstava (koji je moguće usmeravati ritualnim putem). Ovakav pristup učinio je da analiza izabranih primera reflektuje i premreženost svih sfera života magijom u hrvatskoj tradicijskoj kulturi. Posmatrajući semantičke mehanizme na kojima počivaju ritualne radnje i tekstovi, te vidove njihovog saodnošenja, autor nastoji da pokaže funkcionisanje osnovnih principa verbalnih i neverbalnih aspekata bajanja.

Razmatranje širokog korpusa letonskih magijskih tekstova, koje je ponudio Toms Ķencis, nastavlja tradiciju proučavanja fenomena veštičarenja (“Fighting Fire with Fire: Latvian Witchcraft Against Witches”). Tipove veštice, predstave o njihovim svojstvima i funkcijama, delovanju i vezama koje uspostavljaju sa demonološkim entitetima, autor rekonstruiše tumačeći magijske tekstove u kontekstu verovanja i predanja, te ukazujući na relacije sa hrišćanskom demologijom i imaginarijumom, uz naznake o paralelama u drugim slovenskim, germanskim i mađarskom tradicijom.

Kroz traganje za staronordijskim bajaličkim tekstovima (ili reminiscencijama koje bi o njima svedočile) u narativnim žanrovima nastaje studija Marie Eliferove (“Charms within Non-Charm Texts: Shifts in Pragmatics”), okrenuta mogućnostima rekonstrukcije teksta kroz interžanrovske i komparativne analize. Autorka skreće pažnju na detalj iz jedne viteške sage (zazivanje trolova nizanjem imena), te poređi semantiku i strukturu izabranog odlomka sa odgovarajućim segmentima Sisinijeve molitve, odnosno sličnim primerima detektovanim u različitim evropskim tradicijama, iznoseći hipotezu o genetičkim vezama između pomenutih tekstova. Osvrćući se na primere interpolacije magijskih tekstova u epske žanrove u različitim kulturama, autorka konstatiše da se poetika i struktura folklornog teksta pokazuju stabilnijim od pragmatike. Dijahronijski je orijentisano i istraživanje Liudmile Fadeieve, usmereno na razmatranje motiva crkve Svetog Klementa u ruskim bajanjima (“The Church of Saint Clement of Rome: The Sources and the Symbolism of the Image in Russian Charms”). Kult ovog svetitelja na ruskom području imao je složen istorijski razvoj, uslovjen, između ostalog, i istorijsko-političkim kontekstima, a njegovo utvrđivanje i širenje reflektuju hagiografska literatura, ikonografske predstave, kulturna

mesta. Jedan od centralnih hagiografskih motiva – čudesna pojava crkve u moru na mestu gde je svetitelj mučenički stradao, našao je svoje odjeke i u folklornoj tradiciji. Svetilište nasred mora, koncretizovano kao crkva Svetog Klementa, jedan je od stabilnih motiva ruskog folklora, a neretko se javlja i u bajanjima simbolizujući u okvirima sakralne geografije sakralni centar, te na taj način ova crkva postaje personifikacija svih hramova hrišćanskog sveta.

Osobena linija proučavanja artikuliše se kroz studije usmerene na razmatranje odnosa između oficijelne religije, magije i folklorne religioznosti, i njihovih manifestacija na planu teksta i ritualnih radnji, te uloge ovakvih interakcija u formirajući slike sveta, koje iznova potvrđuju kulturu kao složen, fluidan i dinamično stratifikovan sistem. Analizom liturgijskih knjiga i rukopisnih beleški jednog sveštenika iz poslednjih decenija 19. veka Valer Simion Cosma pokazuje da je u devetnaestovkovnom rumunskom društvu u Transilvaniji sveštenik, kao medijator sakralnog, bio sasvim integriran u kompleks verovanja ruralne, folklorne kulture ("Curses, Incantations and the Undoing of Spells: The Romanian Priest as Enchanter (Transylvania, 19th Century)"). Jasne granice između religije i magije, zapravo, i nije bilo, oficijelne crkvene prakse i tradicionalni rituali bili su u stalnoj interakciji, uprkos stavovima zvaničnih crkvenih institucija. Otuda je i delovanje sveštenika u velikoj meri bilo ekvivalentno delovanju tradicijskih nosilaca magijskog znanja. Nerazlučivost oficijelne i folklorne religioznosti pokazuje i cirkulisanje tekstova kroz oba sloja kulture, a njihova se pragmatika nijansira konkretnim kontekstima. U tom se smislu veoma zanimljivim pokazuje istraživanje Eveline Rudan i Josipe Tomašić ("How to Die More Easily: Charms and Charm Devices on a Person's Deathbed") u čijem je fokusu jedna folklorna molitva. Uprkos baziranosti sadržaja na hrišćanskim elementima, način izvođenja i funkcija ukazuju na to da se o ovom tekstu može govoriti i kao o basmi (ne sme se pogrešiti u izgovaranju, izgovara se tri puta, može služiti i kao tekst kojim se predviđa kada će samrnik napustiti ovaj svet). U kontekstu poimanja smrti u tradicijskoj kulturi tekst stiče i apotropejska svojstva (zaštita porodičnog prostora s obzirom na liminalnu poziciju samrnika). Ulogu malih metalnih ikona u svakodnevnoj religioznosti u ruskoj kulturi razmatra Vilmos Voigt ("Russian Metal Icons Gazing into Your Eyes"), usmeravajući se na one predstave svetitelja na kojima je ostvaren efekat direktnog pogleda (centralna figura gotovo zuri u posmatrača). Takav pogled ima višestruku semantiku i ulogu: pokazatelj je permanentne božanske kontrole, ali i zaštite.

Intrigantno pitanje o poimanju mentalnih *poremećaja* u anglosaksonskoj tradiciji otvara studija koju potpisuje Zsuzsa Závoti ("...And Swore that He May Never Harm the Sick or Anyone that can Sing this Charm: Response to Mental Disorder in Anglo-Saxon England in the Context of Medical Charms"). Na korpusu staroengleskih tekstova iz 10. veka (uputstava za lečenje konkretnih tegoba) pokazano je da su mentalni *poremećaji* (radikalne promene u ponašanju izazvane demencijama ili patološkim fiziološkim stanjima, epilepsija i sl.) dominantno posmatrani kao rezultat delovanja natprirodnih sila, a lečeni su kombinovanjem fitoterapije i ritualnih radnji, izgovaranjem bajaličkih tekstova ili molitava.

Verovanja o onostranom koje magija reflektuje inkorporirana su i u mitologiju snova i kulturu snevanja. Razmatrajući loše snove (uključujući analizu verbalnih i likovnih predstava u različitim, pretežno stariim, kulturama), Louise S. Milne traga za odgovorom na složena pitanja o ulozi konkretnih kultura i njihovih kodova u oblikovanju snova i predstava o njima ("One, Two, Many: Dream-Culture, Charms and Nightmares"). Demonološki entitet koji se u ovakovom tipu snova pojavljuje kao pretinja snevačevom projektovanom ja ima specifičnu poziciju: reč je, sa jedne strane, o apsolutnoj, ugrožavajućoj drugosti, a sa druge – o (skrivenoj) projekciji snevačevih emocionalnih stanja. Taj ambivalentni status ovakvog bića, te naročito činjenica da je priča o snu stvar reprezentacije (narativne (re)konstrukcije sećanja), koja ne može biti nezavisna od kulturom kodiranih matrica (uz otvorenu mogućnost naknadnih korigovanja značenja), omo-

gućavaju da se slični scenariji snova vezuju za sasvim različite funkcije: od najava pretnje, preko katarktičke i terapeutske, do apotopejske.

U fokusu teorijsko-metodološki usmerenog priloga Henni Ilomäki ("Oral Charms, Literal Notes") našao se problem tekstualizacije. Postavljanje pitanja o kontekstu dobijanja i beleženja magijskih tekstova i implikacija transponovanja iz usmene kulture u verbalno fiksirani oblik vodi zaključku o gubljenju njihove esencijalne komunikativne funkcije, a to je ostvarenje kontakta sa onostranim.

Uprkos uvek otvorenim pitanjima odnosa sačuvanih i izgubljenih semantičkih slojeva i kvaliteta magijskog u građi kojom istraživači raspolažu, ovaj zbornik kao celina nameće i pitanja o dodatnim, novim značenjima koja se otkrivaju i konstituišu kroz različite autorske pristupe i interpretativne mehanizme, bazirane na širokom spektru teorijsko-metodoloških paradigmi. Magijsko se pokazuje kao deo živuće tradicije, ne samo kroz aktuelnost nekih od drevnih praksi već i kao agens koji oblikuje i vezuje slojeve kulture, od elitne do folklorne, od oficijelne do kulture svakodnevice.

Smiljana Đorđević Belić

Olga Orlić, Antropologija solidarnosti u Hrvatskoj. Poljoprivreda potpomognuta zajednicom, Hrvatsko etnološko društvo, Zagreb 2019., 137 str.

Monografija Olge Orlić *Antropologija solidarnosti u Hrvatskoj: poljoprivreda potpomognuta zajednicom* nastala je kao rezultat njezina istraživanja provedenog u periodu od 2013. do 2017. godine. Potaknuta razgovorom s prijateljicom, odnosno njezinim i iskustvom njezine obitelji u uzgoju organskog povrća, kao i njihovim uključivanjem u grupe solidarne razmjene (dalje u tekstu GSR), autorica se odlučila na sustavno znanstveno razmatranje tog društvenog fenomena. U uvodnom dijelu monografije Orlić ističe da su motivi sudionika za participaciju u GSR-ovima višeslojni. Upućuje da je taj poticaj, s jedne strane, temeljen na njihovoj potrebi za proizvodnjom i konzumacijom hrane uzgojene na "prirodan način", tj. brigom za kvalitetu vlastitog zdravlja i/ili obiteljsko zdravlje. S druge su strane priuđeni aktivirati se u njima zbog vlastitih socioekonomskih (ne)prilika. U okviru dva poglavlja monografije autorica studiozno sagledava koncept i osnovne principe GSR-a, promišlja ih iz povjesnog rakursa te ih kontekstualizira u odnosu na hrvatska iskustva. Treće, ujedno zaključno poglavlje, donosi njezina promišljanja poljoprivrede potpomognute zajednicom (dalje u tekstu PPZ) kao alternative kapitalizmu, no uključuje i tematiziranje potencijalno utopističkog aspekta GSR-ova.

U prvom poglavlju pod nazivom "O predmetu istraživanja" autorica elaborira glavne pojmove vezane za koncept PPZ-a, opisuje principe i načine funkcioniranja GSR-ova te iznosi određene